

ЕНЕРГЕТСКА СИРОМАШТИЈА НА АГЕНДАТА ПРИРАЧНИК

Др Ана Стојилоvsка

Аналитика Скопје

ЕНЕРГЕТСКА СИРОМАШТИЈА НА АГЕНДАТА ПРИРАЧНИК

Др Ана Стојилоvsка

Аналитика Скопје
Август 2023

Содржина

<u>Цел на прирачникот</u>	7
<u>Методологија и методи</u>	8
<u>Вовед во енергетска сиромаштија</u>	9
<u>Материјална обесправеност</u>	10
<u>Транспортна сиромаштија</u>	12
<u>Можност да се плати за електрична енергија</u>	14
<u>Одржливо користење на огревно дрво</u>	15
<u>Сеопфатни политики</u>	17
<u>Заштита на потрошувачите</u>	18
<u>Оцена на граѓаните за постојните мерки</u>	20
<u>Институционални двигатели на енергетската сиромаштија</u>	21
<u>Во ладно на работа</u>	23
<u>Здравствени аспекти на енергетската сиромаштија</u>	24
<u>Народен правобранител</u>	26
<u>Енергетски заедници</u>	28
<u>Род и скриена енергетска сиромаштија</u>	30
<u>Библиографија</u>	32

Листа на табели

Табела 1:

Преклопување на изјавената енергетска и транспортна сиромаштија.....12

Табела 2:

Вид на греене на оние кои се сметаат за енергетски сиромашни...14

Табела 3:

Изјавена и скриена енергетска сиромаштија по род.....30

Листа на фигури:

Фигура 1:

Дали се соочувате со потешкотии на покривање на други основни трошоци како (одберете ги сите кои се однесуваат на Вашиот случај).....10

Фигура 2:

Дадете оценка од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлог мерки за подобрување на пристапот до основни потреби на домаќинствата: забрана на исклучување од електрична енергија во зима.....18

Фигура 3:

Дадете оценка од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлог мерки за подобрување на пристапот до основни потреби на домаќинствата: поголема заштита на правата на потрошувачи18

Фигура 4:

Дадете оценка од 1 (воопшто не се сложувате) до 5 (целосно се сложувате) на следниве изјави: Граѓаните не можат да си ги дозволат трошоците за основни потреби поради монопол во енергетскиот сектор21

Фигура 5:

Дадете оценка од 1 (воопшто не се сложувате) до 5 (целосно се сложувате) на следниве изјави: Граѓаните не можат да си ги дозволат трошоците за основни потреби поради слаб/ несоодветен социјален систем.....21

Фигура 6:

Животното искуство на енергетски ранливи домаќинства: влијанија врз здравјето и поради здравствените состојби24

Фигура 7:

Дадете оценка од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлог мерки за подобрување на пристапот до основни потреби на домаќинствата: зајакнување на улогата на Народниот правобранител.....26

Фигура 8:

Дадете оценка од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлог мерки за подобрување на пристапот до основни потреби на домаќинствата: поддршка на колективни иницијативи и енергетски задруги (заедници) на граѓаните28

Фигура 9:

Дадете оценка од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлог мерки за подобрување на пристапот до основни потреби на домаќинствата: намалување на бариерите за користење на фотоволтаици и нивна субвенција.....28

Цел на прирачникот

Прирачникот е наменет за широка група на чинители во Северна Македонија кои работат на енергетски, социјални, еколошки, здравствени, родови, климатски и сродни прашања за да се информираат за повеќедимензионалните аспекти на енергетската сиромаштија. Енергетската сиромаштија го засега најмалку една третина од населението во земјата доколку се следи индикаторот EU-SILC за неможноста соодветно да се загрее живеалиштето. Меѓутоа, ако енергетската сиромаштија се разбере пошироко во согласност со неодамнешните студии, уделот на засегнатите е многу поголем. Енергетската сиромаштија не е ист феномен како општата сиромаштија мерена со индикаторот Лаекен каде изворот за пресметките на сиромаштијата се приходите, а прагот на сиромаштија е дефиниран на 60% од просечниот еквивалентен приход. Енергетската сиромаштија е покомплексно прашање кое се јавува како резултат на ниските приходи, но и ниската енергетска ефикасност на становите, високите цени на енергенсите и недостатокот на систематска поддршка за справување со овој предизвик.

Прирачникот служи како кориснички, лесен за читање водич за клучните аспекти на енергетската сиромаштија со препораки за политики. Има за цел да ја стави енергетската сиромаштија на агендата бидејќи тоа е клучно прашање со кое се соочува Северна Македонија, кое дополнително ќе се зголемува во време на енергетска криза и во контекст на енергетската транзиција. Енергетската транзиција на ЕУ има за цел да не остави никого зад себе; затоа, крајно време е да се отстрани стигмата околу препознавањето на енергетската сиромаштија и да се гледа на транзицијата како можност не само да се бориме против климатските промени, туку да го преиспитаме сегашниот енергетски систем, да бараме институционално добро владеење и да промовираме енергетски проекти фокусирани на граѓаните.

Прирачникот е подготвен како дел од проектот „Енергетската сиромаштија на агендата“ спроведен од Аналитика во периодот март-август 2023 година. Структуриран е да ги дискутира различните аспекти на енергетската сиромаштија и прашањата со кои е тесно поврзана, како што се транспортната сиромаштија и употребата на огревно дрво за справување со енергетската сиромаштија. Потоа, ги разгледува прашањата како што се двигателите и последиците од енергетската сиромаштија, правата, како и новите модели на владеење во рамките на енергетската транзиција за да помогнат во ублажувањето на енергетската сиромаштија. Прирачникот е почетна точка за стратешко проучување на енергетската сиромаштија.

Издавањето на овој прирачник е финансирана преку проектот „ГОи во акција за климатските промени, спроведуван од Еко-свест во партнерство со Македонското здружение на млади правници-МЗМП и Организацијата за промовирање на природните вредности и луѓе-CVNP. Изразените ставови и мислења се на авторот/авторите и издавачот и нужно не ги одразуваат позициите и ставовите на Еко-свест и на донаторот - Владата на Шведска.

Методологија и методи

Прирачникот се надоврзува на најновите академски истражувања и анализи на политика на темата дополнети со интервјуа со домаќинствата спроведени во јули 2023 година, како и со фокус групи со граѓански организации кои работат на оваа тема во април и јуни 2023 година.

Интервјуата со домаќинствата беа собрани онлајн со наменско таргетирање. Одговорија 63 граѓани, од кои 23 се самопријавуваат дека се во енергетска сиромаштија, но ако се смета енергетската сиромаштија како пошироко прашање, како што е намалувањето на другите основни потреби за да можат да се платат сметките за енергија, бројот на оние кои се енергетски сиромашните е повисоко. Прашалникот разгледува различни аспекти на енергетската сиромаштија, вклучително и најновите случувања за транспортната сиромаштија, личните искуства со справувањето со зголемените трошоци за енергија, како и влијанијата врз физичкото и менталното здравје. Учесниците исто така беа прашани да ги оценат постоечките мерки против енергетската сиромаштија во Северна Македонија и можеа да коментираат за двигателите и последиците од енергетската сиромаштија и да предложат мерки за нејзино ублажување. Вредноста на знаењето и учеството на граѓаните е клучна за да се направи енергетската транзиција инклузивна. Резултатите од интервјуата не се репрезентативни, туку нудат длабинско разбирање на искуствата на граѓаните и особено на оние во енергетска сиромаштија за време на пандемијата и енергетската криза.

Фокус групите беа организирани онлајн со претставници на граѓански организации кои работат на различни аспекти поврзани со енергетската сиромаштија, како и членови на климатската коалиција „Заедно за климатска акција“ чиј член е Аналитика. Фокус групите ја следеа методологијата која ги вклучува најновите случувања во литературата за енергетската сиромаштија со можност на учесниците да ги дадат своите размислувања врз основа на нивните искуства на темата. Во фокус групите активно учествуваа 8 претставници на ГО.

Секундарните податоци се академска и неакадемска литература за енергетската сиромаштија во Европа и конкретно во Северна Македонија, вклучително и докторска дисертација за енергетската сиромаштија во Северна Македонија. Прирачникот се служи и со статистички податоци, анализи на политики и медиумски извори.

Вовед во енергетска сиромаштија

Не постои единствена дефиниција за енергетска сиромаштија. Најчестата академска дефиниција е дека енергетската сиромаштија е неможност да се постигне општествено и материјално неопходно ниво на домашни енергетски услуги [1]. Ова значи дека ако домаќинството не може да го добие потребното ниво на енергетски услуги во домот – за готвење, ладење, греење, апарати, осветлување и топла вода, се смета за енергетски сиромашно. Не постои единствен начин за мерење на енергетската сиромаштија. Два од индикаторите на EU-SILC кои најчесто се користат за мерење на енергетската сиромаштија – се дали домаќинството може соодветно да го загрее домот [2] и дали има долгови за комунални услуги [3].

Поновата литература нагласува дека е важно да се разбере личното искуство на енергетски сиромашните лица [4], што значи за да може да се предложат соодветни мерки против енергетската сиромаштија, треба да се разбере низ што минуваат енергетските сиромашни лица. На пример, може да се сугерира дека подобрувањето на енергетската ефикасност на живеалиштето ќе ги извлече домаќинствата од енергетска сиромаштија. Ова е теоретски точно, меѓутоа, во реалниот живот е многу покомплексно, бидејќи домаќинствата во енергетска сиромаштија немаат средства за енергетска ефикасност, а замената на еден прозорец нема значително да ја подобри нивната ситуација.

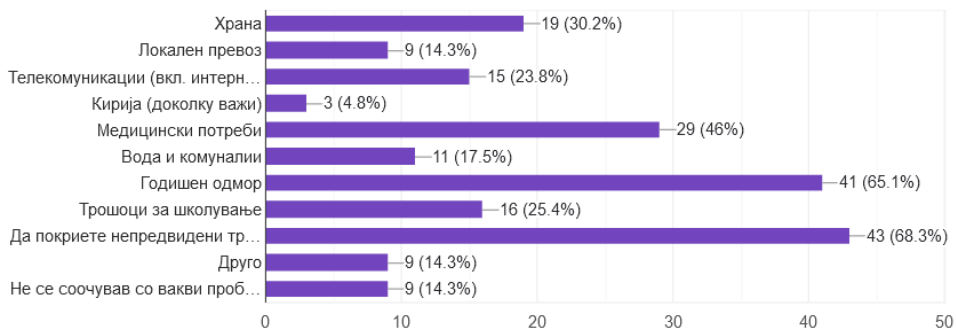
Понатаму, активисти и академици нагласуваат дека пристапот до енергија може да се смета како право. Овој поим за „право на енергија“ врши притисок врз комуналните претпријатија и врз улогата на државата да им обезбеди на граѓаните пристап до енергија. Некои предлози вклучуваат заштита на ранливите потрошувачи преку забрана за исклучување, социјални цени и финансирани интервенции за енергетска ефикасност [5]. Во иста насока е барање на добро владеење од институциите бидејќи луѓето не се виновни што се во енергетска сиромаштија.

Енергетската сиромаштија во Северна Македонија се појавува по крајот на комунизмот. Процесот на либерализација на енергетскиот сектор и отстранувањето на субвенциите за цената на енергијата по крајот на комунистичкиот систем, во отсуство на соодветни политики за енергија, домување и социјална помош придонесоа за енергетска сиромаштија во Северна Македонија [6]. Постојат три главни двигатели на енергетската сиромаштија во земјата: широко распространета материјална обесправеност, неефикасниот станбен фонд од големи куќи во приватна сопственост, и преголема зависност од субвенционирана електрична енергија и огревно дрво што се користат со неефикасни уреди за греење [7].

Материјална обесиревеност

Енергетската сиромаштија треба да се сфати како составен дел од обезбедувањето основни услуги. Тоа е затоа што во некои случаи поединците ќе изјават дека можат соодветно да го загреат својот дом, но на сметка на намалување на други основни услуги, како што се транспорт, комуникации, храна, образование и слично [8]. Во такви случаи, можеме да ја опишеме ситуацијата како скриена енергетска сиромаштија. Честопати домаќинствата им даваат приоритет на трошоците за енергија затоа што сакаат да спречат да бидат исклучени или ги намалуваат потребите за греење, како на пример да загреваат една соба [9].

Фигура 1: Дали се соочувате со потешкотии на покривање на други основни трошоци како (огреење и ситије кои се однесуваат на Вашиот случај)

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Во прашалникот, учесниците можеа да изберат една или повеќе опции за тоа дали се соочуваат со потешкотии во задоволувањето на нивните основни потреби. Резултатите покажуваат дека граѓаните најмалку се способни да ги покријат непредвидените трошоци. Ова укажува дека немаат заштеди за енергетска ефикасност или обновливи извори на енергија. Да се покрие одмор е исто така предизвик. Само 9 од 63 граѓани не се соочиле со никакви проблеми во однос на задоволување на нивните основни потреби. Оваа бројка е многу помала од оние кои сами се пријавиле дека се во енергетска сиромаштија (23), што го поддржува аргументот да се гледа на енергетската сиромаштија нашироко сметајќи на компромисите кои ги прават домаќинствата помеѓу покривањето на енергијата и другите основни потреби. Покривањето на медицинските потреби е исто така предизвик за многу граѓани и како првенција може биде инвестирање во здрави домови и технологии за чиста енергија.

Препораки

- ◇ Енергетската сиромаштија не треба да се смета за проблем со кој се соочува мал број на граѓани, како што се корисници на социјална помош кои се поддржуваат само со финансиска поддршка за плаќање на сметките за енергија.
- ◇ Треба да се формира меѓусекторско тело за проучување и следење на енергетската сиромаштија, како и предлагање мерки кои ќе ги земат предвид тензиите помеѓу задоволувањето на различни основни потреби.

Транспортна сиромаштија

Транспортната сиромаштија е концепт кој често се дискутира во врска со енергетската сиромаштија. Според Европскиот Парламент, транспортната сиромаштија се однесува на недостатокот на соодветни транспортни услуги неопходни за пристап до општите услуги и работа, или на неможност да се платат овие транспортни услуги [10]. Транспортната енергетска сиромаштија е дел од транспортната сиромаштија која се однесува конкретно на ранливоста на зголемувањето на цените на горивото [11].

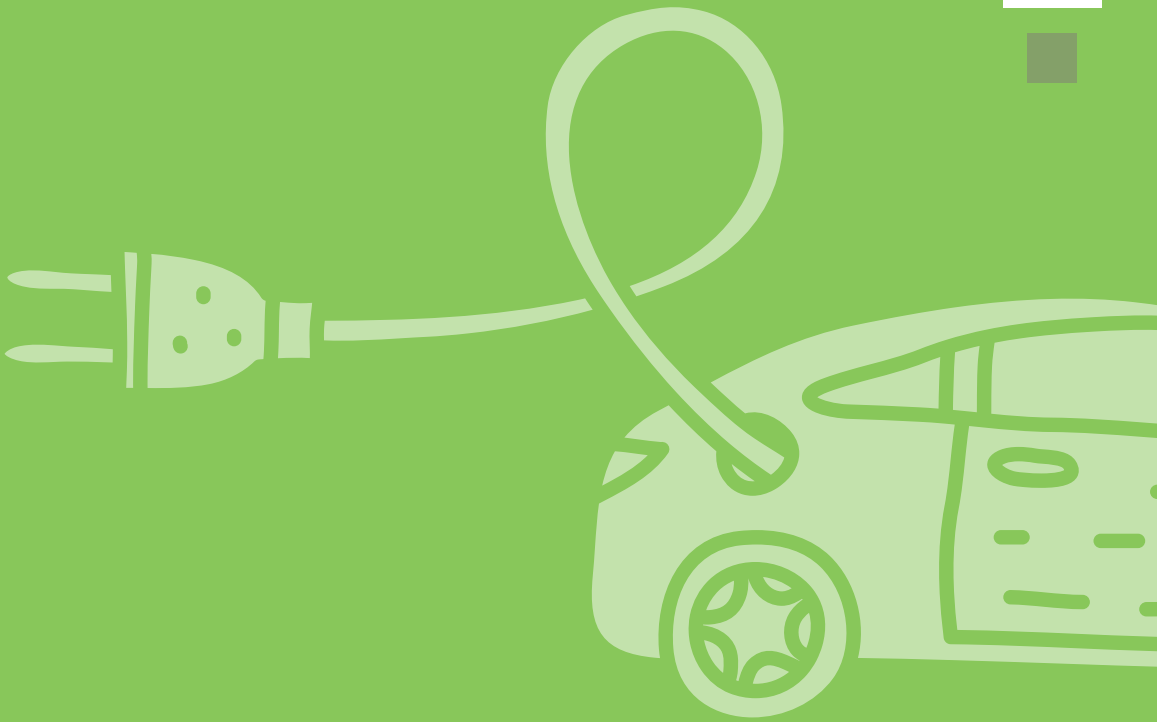
Транспортната сиромаштија во Северна Македонија не е толку висока како енергетската сиромаштија, но може да се зголеми како резултат на зголемувањето на цените на енергијата, цените на горивата, материјалната обесправеност и недостатокот на инвестиции во инфраструктурата на јавниот транспорт. 15,6% од населението во Северна Македонија не може да си дозволи автомобил во 2020 година, што е многу повисоко од европскиот просек од 5,9% [12].

Табела 1: Преклопување на изјавената енергетска и транспортна сиромаштија

Бројот на лица кои се сметаат само за енергетски сиромашни	Бројот на лица кои се сметаат само за транспортно сиромашни	Бројот на лица кои се сметаат енергетски и транспортно сиромашни
8	12	15

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Според истражувањето, повеќе граѓани се соочуваат со енергетска и транспортна сиромаштија, отколку само со **едно** од овие два проблеми. 15 испитаници одговориле дека не можат доволно да ги загреат домовите за време на грејната сезона и дека тешко се покриваат трошоците за локалниот транспорт. Ова бара заеднички пристап за ублажување на двата вида на сиромаштија. Оние кои одговориле дека им е тешко да се покријат трошоците за локалниот транспорт, користат автомобил како главно превозно средство (14 испитаници), јавен превоз (7) или друго превозно средство (6). Тоа значи дека користењето на автомобил може да биде финансиски товар, особено во услови на криза. Употребата на автомобили на дизел е штетна за животната средина.

Препораки:

- ◇ Стратегијата за енергетика треба да ја вклучи транспортната сиромаштија како предизвик што треба да се реши во координација со енергетската сиромаштија и намалувањето на емисиите на CO₂.
- ◇ Министерството за транспорт во соработка со релевантните општини треба да планира еколошка локална транспортна инфраструктура базирана на користење на електрични автобуси и метро каде што е можно.
- ◇ Комуналните претпријатија за јавен превоз треба да даваат поприфатливи билети на ранливите групи како што се пензионери, студенти, невработени лица, семејства со повеќе деца, лица со попреченост и други.

Можноси да се илаши за електрична енергија

Заробени во ситуација или да користат „лесни за користење“ електрични апарати за греење или огревно дрво „кое е тешко за користење“ [13], домаќинствата се одлучуваат за електрично греење. Освен што се користи како главен извор на греење, електричната енергија се користи како дополнителен извор на греење за да се надомести раниот прекин на централното греење или неможноста да се загреат повеќе простории со еден шпорет на дрва [13]. Меѓу најчестите електрични апарати за греење се оние кои се многу неефикасни, како што се термо печките, според Државниот завод за статистика [14].

Табела 2: Вид на греење на оние кои се сметаат за енергетски сиромашни

Енергетски сиромашни лица кои користат електрична енергија за греење	Енергетски сиромашни лица кои користат централно греење на парно	Енергетски сиромашни лица кои користат огревно дрво	Енергетски сиромашни лица кои користат друг вид на греење
9	7	5	2

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Најголемиот дел од оние кои се сметаат за енергетски сиромашни лица користат електрично греење. Во време на зголемување на цените на енергијата, користењето на електрична енергија за греење во неизолирани или стари станovi може да биде многу скапо поради големите загуби на енергија. Бидејќи електричната енергија е најрелевантниот извор на енергија во домаќинството, нејзината достапност е многу важна, не само за греење туку и за задоволување на другите енергетски услуги, како што се употребата на апарати, топла вода, ладење, осветлување и готвење. 19 од 63 испитаници одговориле дека сметките за струја ги плаќаат со тешкотии, додека 15 од тие 19 изјавиле дека се во енергетска сиромаштија.

Препораки:

- ♦ Да се промовира употребата на топлински пумпи и инвертер клими во координација со мерките за енергетска ефикасност.
- ♦ Да се формира Фонд за енергетска ефикасност за поддршка на домаќинствата да ги реновираат нивните живеалишта почнувајќи од оние во руралните средини, примачите на социјална помош, семејствата со повеќе деца, лицата со попреченост и други.

Одржливо корисћење на огревно дрво

Топлинската инфраструктура или недостатокот од истата ги одредува технологиите што се користат за греење и аспектите на енергетската сиромаштија. Тоа значи дека недостатокот на развиена јавна топлинска инфраструктура во Северна Македонија навидум им дава на домаќинствата слобода да го изберат своето греење, но од ограничен пазар на технологии и апарати [13]. Овие технолошки ограничувања на греењето на огревно дрво придонесуваат за недоволно загревање на живеалиштата [13]. Според истражувањето на УНДП за греење во Скопје, околу 71% од домаќинствата кои користат огревно дрво, користат шпорет на дрва [15] кој е стар, многу неефикасен и може да загрее само една просторија. И покрај тоа што греењето на огревно дрво не е модерно но токму поради неговата ниска цена, огревето дрво се користи од страна на енергетски сиромашните домаќинствата како средство за одржување на нивните трошоци за енергија на ниско ниво [16].

Бидејќи е достапен извор на енергија, од 23 испитаници кои сами се изјаснуваат како енергетски сиромашни односно дека не можат соодветно да го загреат домот, само 5 користат огревно дрво. Ова може да се објасни со фактот дека евтината цена на огревето дрво и другите негови карактеристики, како што е можноста за соодветно загревање на 1 соба и замена на електричната енергија за готвење и подготовка на топла вода, ја ублажува дополнителното материјална обесправеност. Сепак, ова го стимулира прифаќањето на животот со минимални енергетски потреби кај корисниците на огревно дрво. Ова води до оддалечување од системски решенија и континуирано користење на индивидуални и неформални начини за задоволување на потребите за енергија и избегнување барање на институционална поддршка [16]. Корисниците на огревето дрво треба да се препознаат како посебна ранлива категорија.

Прашањето за зависност од огревно дрво е исто така важно бидејќи има негативни здравствени и еколошки последици. Големата зависност од огревно дрво за греење дури и во урбаните средини придонесува за загадување на воздухот [14]. Понатаму, изложеноста на домаќинствата на внатрешно и надворешно аерозагадување доведува до 3365 предвремени смртни случаи поради изложеност на PM2.5 (ситни честички) [17].

Препораки:

- ◇ Стратегијата за енергетика, Стратегијата за обновливи извори на енергија и Планот за обновлива енергија и клима треба да ја препознаат и истражат врската помеѓу енергетската сиромаштија и употребата на огревно дрво, како и импликациите врз животната средина и здравјето кои произлегуваат од овие врски.
- ◇ Мерките насочени кон замена на печките за огревно дрво треба да опфатат категорија која ќе ја земе предвид приходната состојба на апликантите, давајќи им предност на домаќинствата со ниски приходи, пензионерите, оние со повеќе деца и оние кои живеат во руралните области.
- ◇ Министерството за здравство, Министерството за животна средина и Министерството за економија треба да ги пресметаат заштедите на здравствените трошоци кои произлегуваат од намаленото загадување на внатрешните и надворешните простории и реумата од употребата на огревно дрво и недоволно загреаните простори и да ги распределат за поддршка на најранливите категории во постепенa замена на огревно дрво.

Сеоифајни йолийики

Сегашните политики во Северна Македонија за енергетската сиромаштија не ја земаат во предвид повеќедимензионалната сложеност на овој проблем. Недостига комуникација помеѓу енергетската и социјалната политика што резултира со неефикасни мерки против енергетската сиромаштија.

Најрелевантна мерка против енергетската сиромаштија е Програмата за заштита на ранливи потрошувачи на енергија за 2023 година која нуди месечна поддршка од 200, 300, 600 или 800 денари за ранливите потрошувачи по повеќе параметри. Функционира врз основа на рефундирање по плаќањето на сметките за енергија, како и по поднесување на барање за истото [18].

Тоа значи дека фокусот на мерките е на критериумите за приход и големината на домаќинството, а релевантни предизвици, како што се квалитетот на домувањето, социјалните ризици и карактеристиките на ранливите групи, се игнорираат. Финансиската поддршка само го ублажува сегашното искуство на енергетска сиромаштија, но не го поддржува или извлекува домаќинството од истото.

Другата релевантна програма е Програмата за промоција на обновливи извори на енергија и поттикнување на енергетска ефикасност во домаќинствата за 2023 година која нуди надоместок за соларни колектори, ПВЦ прозорци и фотоволтаици [19]. Прашањето е во тоа што програмата се спроведува врз принцип на прв дојден - прв услужен, што ја занемарува социјалната димензија дека енергетски сиромашните домаќинства не можат однапред да ги купат овие апарати без поддршка. Овој вид на програма ги поддржува само оние кои веќе можат да си ги дозволат овие технологии.

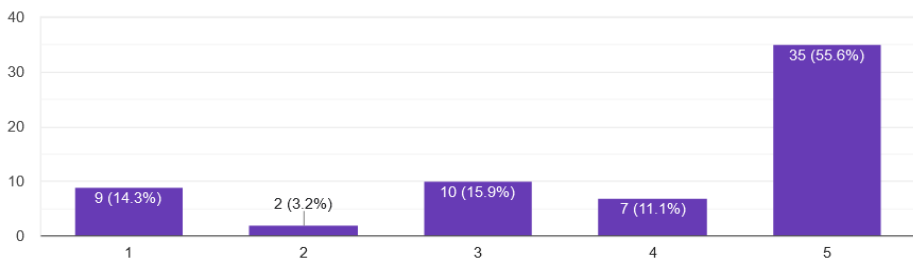
Препораки:

- ◇ Социјалните мерки треба да се поврзат со мерки кои нудат пристап до нови технологии, апарати и програми за заштеда на енергија, од кои сите треба да се субвенционираат за енергетски ранливите лица.
- ◇ Енергетските/климатските мерки треба да вклучат социјална димензија/критериуми и директна поддршка во форма на претплата наместо надоместок.

Заштита на потрошувачите

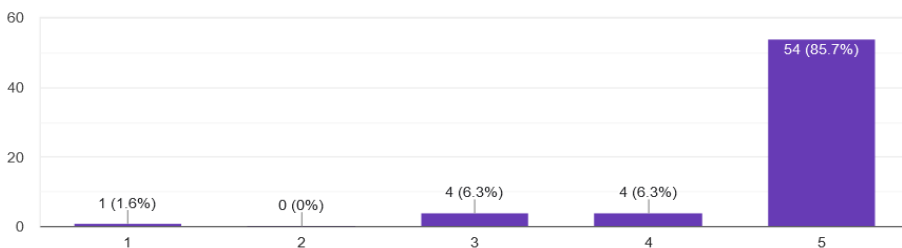
Постои дискусија дека граѓаните не треба да се сметаат за обични плаќачи на сметки за енергија, туку граѓани кои имаат повеќекратни права и функции [20]. Како што наведува Народниот правобранител, често се случува граѓаните на Северна Македонија да бидат исклучени по една неплатена сметка што им нанесува голема штета [21] бидејќи не можат да ги извршуваат основните услуги дома. Поради неплатени сметки, во 2022 година во Северна Македонија биле исклучени 71.839 потрошувачи [22] што не е занемарлива информација.

Фигура 2: Дагеште оценка од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлози мерки за подобрување на квалитетот до основни потреби на домаќинствата: забрана на исклучување од електрична енергија во зима

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Фигура 3: Дагеште оценка од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлози мерки за подобрување на квалитетот до основни потреби на домаќинствата: зголемена заштита на правата на потрошувачи

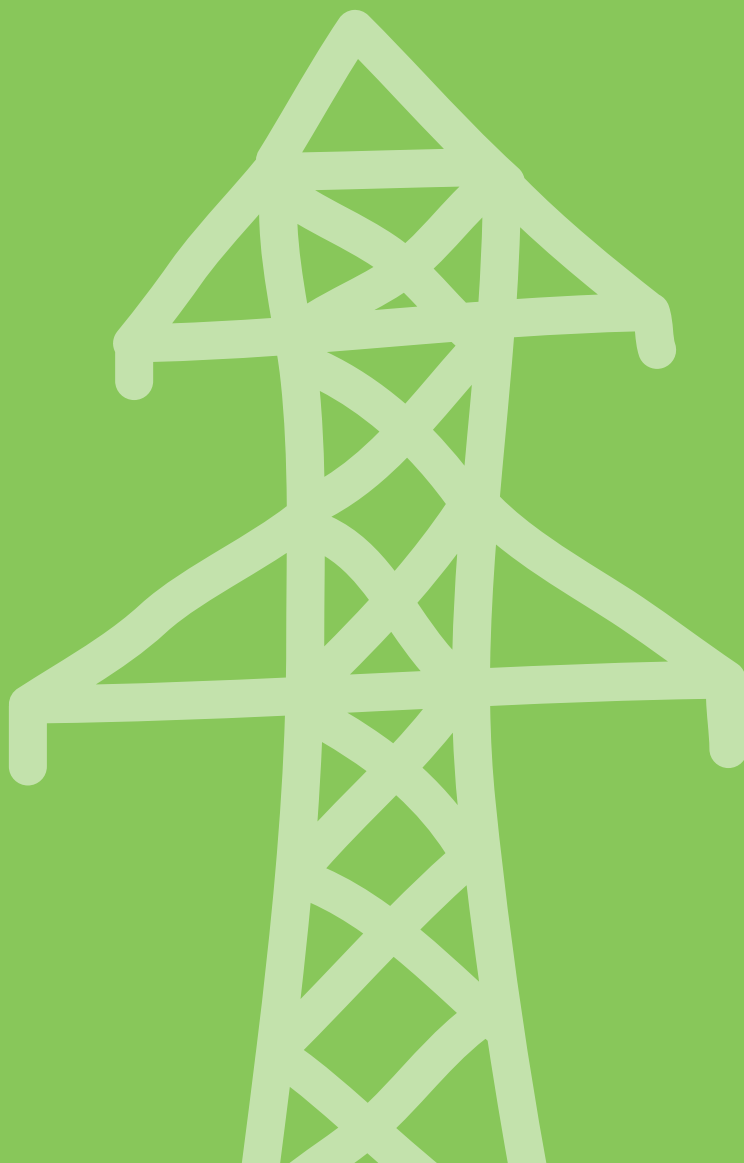

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Според анкетата, интервјуираните граѓани, енергетски сиромашни и неенергетски сиромашни подеднакво им дадоа еден од највисоките приоритети на подобрувањето на правата на потрошувачите. Слично мислење имаа и за потребата од забрана за исклучување на електричната енергија во зима.

Препораки:

- ◇ Комуналните претпријатија треба да воспостават постепенa процедура за исклучување почнувајќи со потсетување пред исклучување.
- ◇ Исклучувањата на електричната енергија треба да се забранат во зима за сите потрошувачи и да има механизам за следење за да се обезбеди правилна примена на оваа регулатива.

Оцена на граѓаните за постојните мерки

Не постојат многу мерки за ублажување на енергетската сиромаштија во Северна Македонија. Освен двете програми кои се однесуваат на домаќинствата споменати претходно (Програма за ранливи потрошувачи и Програма за поддршка на обновливите извори на енергија и енергетската ефикасност во домаќинствата), постојат неколку дополнителни мерки на Град Скопје и на некои општини. Генерално има субвенции за печки на пелети, ПВЦ прозорци, сончеви колектори, фотоволтаици, велосипеди, клима уреди со инвертер.

Во анкетата, граѓаните ги проценија овие мерки. Многу одговори беа негативни со критики за процедурите и за тоа како се спроведуваат мерките. Беше споменато дека прв дојден – прв услужен не е начин да се допре до оние на кои најмногу им требаат овие мерки. Други не веруваат во правичноста на процесот. На пример:

O1: *“Може да донесат резултати, ако се соодветно димензионирани и распределени на соодветен начин (без врски и познанства).”*

O2: *“Субвенциите се злоупотребени од државните органи, известувањето за субвенциите се крие и делењето на субвенции се зајвора за еден ден, па луѓето кои реално немаат високи приходи и имаат потреба од нив, не ги добива...”*

O3: *“Да има воспоставување на критериуми за доделување на субвенции а не да постои систем прв пристигнат прв услужен.”*

O4: *“Негостасува контролен механизам, за да се оценаат висинските резултати од овие преземени мерки.”*

Треба посеопфатен и систематски план за ублажување на енергетската сиромаштија, а не произволни мерки без соодветно истражување за тоа како да се таргетираат оние кои ќе имаат најголема корист од овие мерки. Одговорите на граѓаните покажуваат и голема недоверба во системот. Довербата е важен дел од способноста за ублажување на енергетската сиромаштија [23].

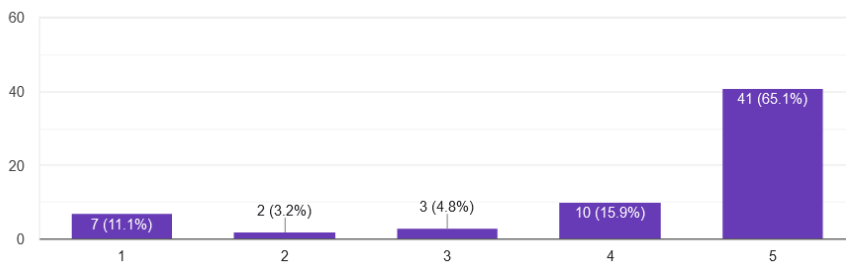
Препораки:

- ♦ **Да се воспостави систематска и одржлива програма за ублажување на енергетската сиромаштија со тоа што ќе се планира предложените мерки да се насочени кон релевантните групи и се транспарентни.**
- ♦ **Да се оценат тековните субвенции за да ја подобри нивната цел и да се заменат критериумите на прв дојден-прв услужен со социјални критериуми, како што се граѓани со ниски приходи, рурални жители, самохрани родители, оние кои живеат во големи куќи и слично.**

Институционални двигатели на енергетската сиромаштија

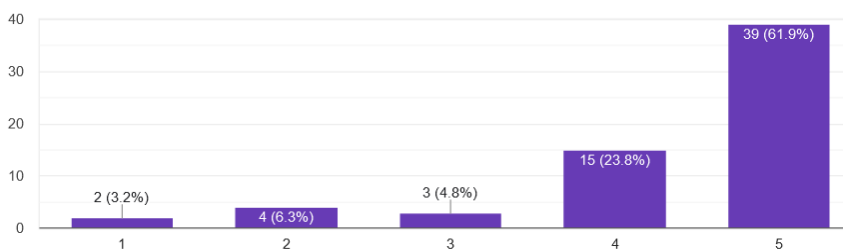
Како институциите ги третираат граѓаните околу пристапот до достапна енергија, и како граѓаните се (без)охрабени од тој однос е важен аспект на енергетската сиромаштија [21]. Скриените институционални двигатели на енергетската сиромаштија во Северна Македонија се енергетските монополи и слабиот систем на социјална заштита бидејќи нивните пропусти може да го загорзат пристапот на граѓаните до енергија [21]. Според Народниот правобранител, човековите права во Северна Македонија се загорзени како резултат на исклучувања од снабдување со енергија и слабата социјалната заштита [21].

Фиџура 4: Дадејте оценка од 1 (воопшто не се сложувајте) до 5 (целосно се сложувајте) на следниве изјави: Граѓаните не можат да си ги дозволат трошоците за основни потреби поради монопол во енергетскиот сектор

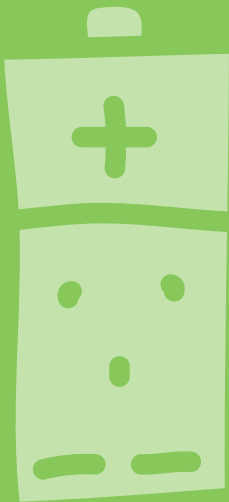
Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Фиџура 5: Дадејте оценка од 1 (воопшто не се сложувајте) до 5 (целосно се сложувајте) на следниве изјави: Граѓаните не можат да си ги дозволат трошоците за основни потреби поради слаб/несоодветен социјален систем

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Интервјуираните граѓани се согласуваат дека монополот во енергетскиот систем и слабиот систем на социјална заштита придонесуваат за намалена способност на граѓаните да ги покријат своите основни потреби.

Препораки:

- ◇ Да се обезбеди дека енергетската транзиција не е само обичен процес на декарбонизација, туку социјално праведен и демократски процес во кој монополот на електроенергетскиот сектор се трансформира преку можности за активност на купувачите.
- ◇ Да се зголеми износот на социјалната заштита.

Во ладно на работна

Иако енергетската сиромаштија е прашање кое вообичаено се однесува на домаќинството, неодамнешната енергетска криза значително ги погоди и приватниот и јавниот сектор. Во многу случаи, компаниите не беа во можност да ги платат сметките за енергија [24]. Престојување и работата во недоволно загреани простори има негативни здравствени последици, како што е реума [25], и намалена продуктивност.

Анкетата потврди дека многу од испитаниците морале да работат во ладни средини. Оние кои соопштуваат дека им е студено на работа најчесто работат во канцеларија, но има и граѓани кои работат во услужниот сектор каде што обично не може да се работи од дома. Вработените на кои им беше студено на работа, работат во приватниот, јавниот и граѓанскиот сектор, што е аргумент за вклучување на овие сектори во плановите за реновирање. На прашањето дали на нивното работно место било доволно топло во зимата 2022/23, некои од одговорите се:

О1: *“Не беше доволно топло, се смрзнуваме.”*

О2: *“Не, но морав да работам.”*

О3: *“Користевме само една просторија, наместо два, за да ги избегнеме трошоците за струја.”*

О4: *“Не, и не можев да работам од дома.”*

Ако се отстрани контекстот на работното место, одговорите од испитаниците изгледаат како да се типични енергетски сиромашни поединци. Во некои случаи, има преклопување помеѓу изјавената енергетска сиромаштија дома и на работното место, што повторно го поддржува аргументот дека енергетската сиромаштија треба да се третира како мултидимензионален феномен.

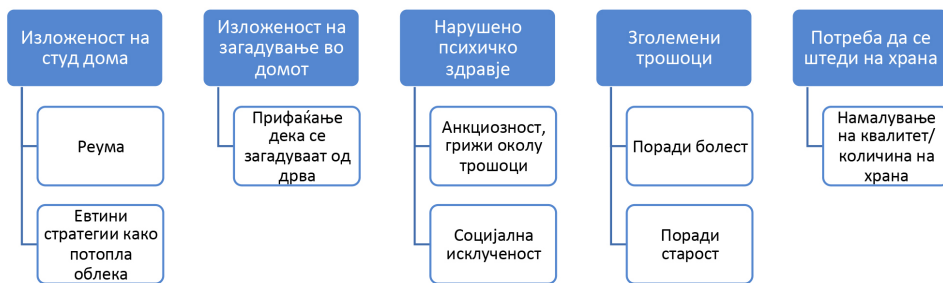
Препораки:

- ◇ Сите згради - јавни, приватни и станбени кои не ги исполнуваат стандардите за енергетска ефикасност, треба да бидат дел од планот за темелно реновирање, поддржан од Фондот за енергетска ефикасност.
- ◇ Работодавачите и работниците треба да бидат дел од дискусијата за овозможување и работа во соодветно здрава и доволно топла или ладна средина.
- ◇ Ниту еден работник не треба да биде принуден да работи во недоволно загреан работен простор (под 19 степени C).

Здравствени аспекти на енергетската сиромаштија

Енергетската сиромаштија негативно влијае врз здравјето. Како што е прикажано на сликата подолу, поврзаноста со здравјето е повеќеслојна и сложена. Поминувањето време во недоволно загреани средини има негативно влијание врз физичкото здравје. За да заштедат финансии, домаќинствата го намалуваат греењето и носат потопла облека дома [9]. Понатаму, употребата на застарени и загадувачки горива како што е огревното дрво, ги изложува корисниците на загадување на воздухот во затворените простории. Поради нивната зависност од огревно дрво, домаќинствата ги прифаќаат негативните влијанија врз физичкото здравје бидејќи не можат да си дозволат почисти извори на греење [16]. Дополнително, лицата со болест имаат поголеми потреби за енергија и затоа се изложени на повисоки трошоци за енергија, што ги прави поголеми шансите да доживеат енергетска сиромаштија. Потребата да се даде приоритет на греењето може да влијае на трошоците за храна или на дилемата „јади или загревај“. На крај, енергетската сиромаштија може негативно да влијае на менталното здравје, како што се анксиозноста и социјалната исклученост [26, 27].

Фиџура 6: Живошното искуство на енергетски ранливи домаќинства: влијанија врз здравјето и поради здравствениите состојби

Извори: [9, 13, 16]

Пандемијата и енергетската криза беа два различни, но особено непредвидливи периоди со импликации врз трошоците за енергија. Ова го потврдија најголемиот дел од анкетираниите граѓани кои изјавија дека доживеале стрес во однос на покривањето на нивните основни потреби.

Препораки:

- ◇ Исклучувањето од електричната енергија треба да биде забрането за време на грејната сезона и во време на криза (пандемија, енергетска криза или слично).
- ◇ Програмите за поддршка на менталното здравје треба да се поврзат со програмите за ублажување на енергетската сиромаштија за да се препознае врската и да се зголеми ефектот на програмите.

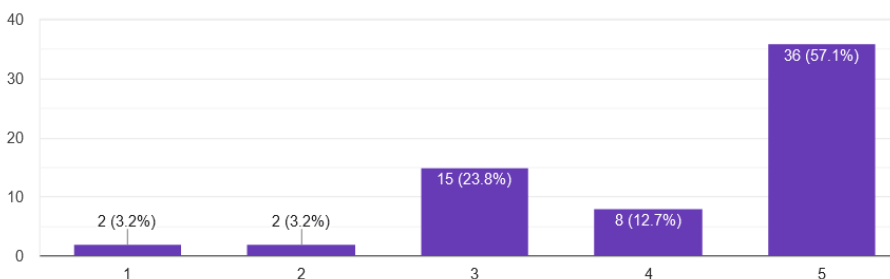

Народен ѓравобраниџел

Народниот правобранител во Северна Македонија е посебно професионално независно тело кое има задача да ги заштити правата на граѓаните. Во контекст на инклузивна енергетска транзиција, Народниот правобранител се појавува како чинител кој е способен да ги открие неправдите што ги засегаат граѓаните во врска со нивниот пристап до енергија. Македонскиот Народен правобранител со години укажува дека монополите за електрична енергија и парно греење не ја почитуваат законската регулатива [28]. Еден пример е случајот на колективни исклучувања на електрична енергија кои се опишани во повеќе годишни извештаи за кои Правобранителот вели дека се злоупотреба на монополската позиција на претпријатието за електрична енергија и дека истото ги засега човековите права [21]. Со текот на годините во населбите со висока концентрација на неплаќачи на електрична енергија, претпријатието за електрична енергија ги исклучува не само потрошувачите кои не плаќале, туку и оние што плаќаат, бидејќи претпријатието се плашело од евентуална физичка повреда од незадоволни потрошувачи доколку би ги исклучиле потрошувачите на лице место [21].

Народниот правобранител го критикува и системот за социјална заштита бидејќи не одговара на потребите на граѓаните во ризик и како резултат на тоа споменува случај на семејство во лошо диво живеалиште кое беше зафатено од пожар при што загинаа три деца во 2018 година [21]. Народниот правобранител изјави дека социјалната помош не им помага на засегнатите да излезат од сиромаштија и не им овозможува нормален живот бидејќи едвај можат да платат храна и облека, а не за струја и топлинска енергија [21]. Народниот правобранител објаснува и дека поскапувањето на струјата „е џежок џовар за и онака нискиот буџет и животноит сџандард на ѓраѓанинот“. [29]. Според интервјуираните граѓани, постои висок консензус за зајакнување на улогата на Народниот правобранител за спроведување на неговите препораки.

Фиѓура 7: Дадеџе оценка од 1 (најнизок ѓприоритет) до 5 (највисок ѓприоритет) на следниве ѓпредлоџ мерки за ѓподобрување на ѓрсителноит до основни ѓпотреби на домаќинсџваџта: зајакнување на улогата на Народниот ѓравобраниџел

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Препораки:

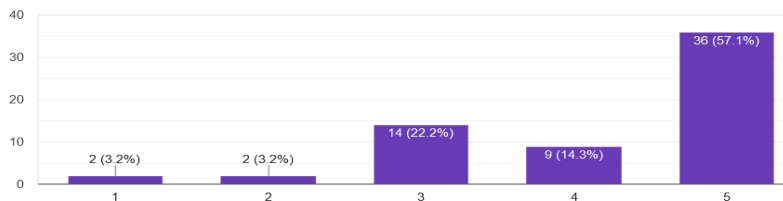
- ◇ Да се развие систем за следење за спроведување на препораките на Народниот правобранител.
- ◇ Да им се даде висок приоритет на наодите и препораките на Народниот правобранител и истите да се земат предвид при креирање на политики кои влијаат на енергетската сиромаштија.

Енергетски заедници

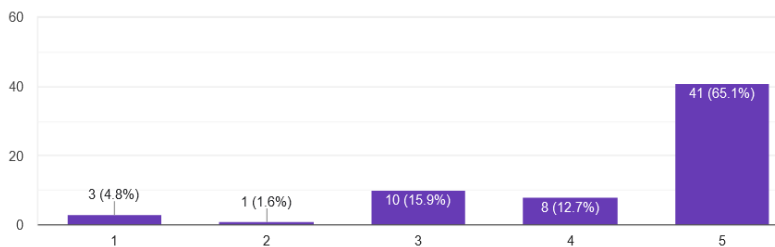
Енергетските заедници, формализирани во законодавството на ЕУ како заедници за обновлива енергија имаат за цел да го поддржат прозумеризмот [30]. Истражувањата сугерираат дека иако енергетските заедници предвидуваат намалување на енергетската сиромаштија, овој напор е сè уште теоретски [31]. Затоа, постои потреба оваа идеја на енергетските заедници да се прилагоди на разбирањето на енергетската сиромаштија за да може да се постигне заедничката цел за намалување на енергетската сиромаштија и поттикнување на вклучување на граѓаните во проекти за обновливи извори на енергија. Во Северна Македонија има две новини на овој план, граѓаните можат да станат продавачи и да инсталираат фотоволтаици и да се основаат енергетски заедници (задруги). Двете иницијативи се нови и сè уште не се поврзани со напорите за намалување на енергетската сиромаштија. Анкетираните граѓани имаат позитивно мислење и за инвестициите во енергетските заедници и за граѓаните-производители. Сепак, има предлози за намалување на бирократијата околу поставувањето на фотоволтаици.

Фиџура 8: Дагетие оцена од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлог мерки за подобрување на пристапноста до основни потреби на домаќинствата: поддршка на колективни иницијативи и енергетски задруги (заедници) на граѓаните

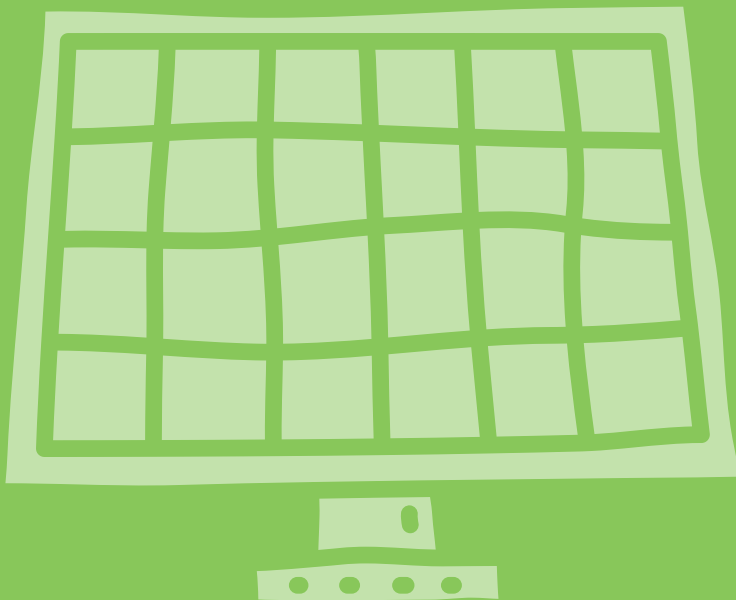

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Фиџура 9: Дагетие оцена од 1 (најнизок приоритет) до 5 (највисок приоритет) на следниве предлог мерки за подобрување на пристапноста до основни потреби на домаќинствата: намалување на бариерите за користење на фотоволтаици и нивна субвенција

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Препораки:

- ◇ Да се поврзе Законот за задруги и можноста за инсталирање фотоволтаици како физичко лице со заложбите за намалување на енергетската сиромаштија преку доделување финансиска поддршка на оние кои се во енергетска сиромаштија.

Род и скриена енергетска сиромаштија

Родот и енергетската сиромаштија се поврзани бидејќи повеќе жени доживуваат енергетска сиромаштија, но исто така нивното искуство е поврзано со нивната неповолна социо-економска положба во општеството. На пример, готвењето, чистењето и перењето се почести обврски на жените, а жените користат електрична енергија за време на евтината тарифа за електрична енергија за да ги намалат трошоците што може да го зголеми нивниот обем на работа [32]. Жените почесто се вклучени во неплатена домашна работа и имаат помалку време за заработка поради тоа што почесто вршат неплатена грижа на лица [33]. Дополнително, обично жените заработуваат помалку од мажите, а повеќе жени од мажи се самохрани родители кои се соочуваат со финансиски тешкотии [34]. Жените живеат подолго од мажите, така што многу домаќинства со едно лице се жени кои живеат сами со мала пензија [34].

Не само што овие социо-економски фактори влијаат на женската енергетска сиромаштија, туку се разликува и начинот на кој жените ја доживуваат и се справуваат со енергетската сиромаштија. Како оние кои се најчесто одговорни за обврските во домаќинството, жените често го поднесуваат емоционалниот труд на живеење во енергетска сиромаштија што значи континуирана потреба да размислуваат, да ја следат и да ја намалуваат потрошувачката на енергија што може да биде ментално исцрпувачка активност [35]. Врз основа на истражувањето, повеќе жени отколку мажи пријавиле скриена енергетска сиромаштија или дека морале да ја намалат потрошувачката за други основни потреби за да можат да си ги дозволат своите енергетски потреби, иако повеќе мажи отколку жени изјавиле дека не можат соодветно да ги загреат своите домови. Ова покажува дека жените почесто се справуваат со скриената енергетска сиромаштија со ограничување на другите основни потреби отколку мажите. Ова влијае негативно врз нивното ментално здравје, како ја прави нивната енергетска ранливост помалку видлива и тешка за откривање.

Табела 3: Изјавена и скриена енергетска сиромаштија по род

Род	Изјавена енергетска сиромаштија	Скриена енергетска сиромаштија
Машки	15	13
Женски	8	20

Извор: Прашалник: Како се справувате со енергетските трошоци во време на енергетска криза? спроведен во јули 2023

Препораки:

- ◇ Политиките против енергетската сиромаштија треба да ја препознаат и да се решаваат заедно со родовата нееднаквост.
- ◇ Самците пензионери и самохраните мајки треба да добијат насочена поддршка за да ги намалат нивните трошоци за енергија и да користат чисти и модерни извори на енергија.

Библиографија

- [1] С. Бужаровски, С. Петрова, Глобална перспектива за лишување од домашна енергија: Надминување на енергетската сиромаштија–сиромаштија од горивото бинарно, Истражување за енергија и општествени науки 10 (2015) 31-40.
- [2] Еуростат, Неможност да се загрее домот адекватно - истражување на EY-SILC, 2022 година.
- [3] Еуростат, заостанати сметки за комунални услуги - Истражување на EU-SILC, 2022 година.
- [4] Л. Мидлмис, Р. Гилард, Сиромаштија со гориво од долу нагоре: Карактеризирање на енергетската ранливост на домаќинствата преку доживеаното искуство на сиромашните со гориво, Истражување за енергија и општествени науки 6 (2015) 146-154.
- [5] ЕПСУ, ЕАПН, Право на енергија за сите Европејци!, 2017 година.
- [6] С. Бузар, „Скриените“ географии на енергетската сиромаштија во постсоцијализмот: Помеѓу институциите и домаќинствата, Геофорум 38(2) (2007) 224-240.
- [7] А. Стојиловска, Енергетска сиромаштија во економија слична на егзистенција: Случајот на Северна Македонија, во: Џ. Жиглау, А. Синеа, У. Дубоа, П. Бирман (уред.), Перспективи на енергетска сиромаштија во Пост -Комунистичка Европа, Рутлеџ 2020, стр. 99-116.
- [8] Т.К.М. Бити, Л. Блоу, Т.Ф. Кросли, Дали постои компромис „загрејте или јадете“ во ОК?, Весник на Кралското статистичко друштво: Серија А (Статистика во општеството) 177(1) (2014) 281-294.
- [9] А. Стојиловска, Х. Јон, Ц. Роберт, Надвор од маргините, во светлината: Истражување на енергетската сиромаштија и стратегиите за справување со домаќинствата во Австрија, Северна Македонија, Франција и Шпанија, Истражување за енергија и општествени науки 82 (2021) 102279.
- [10] Европски Парламент, Разбирање на транспортната сиромаштија, 2022 година.
- [11] К. Робинсон, Г. Матоли, Двојна енергетска ранливост: Просторни пресеци на домашната и транспортната енергетска сиромаштија во Англија, Истражување за енергија и општествени науки 70 (2020) 101699.
- [12] Евростат, Лица кои не можат да си дозволат личен автомобил - Истражување на EU-SILC, 2023 година.
- [13] А. Стојиловска, Синергии помеѓу греењето и енергетската сиромаштија - неправдата на топлината, Централноевропски универзитет, Будимпешта, 2021 година.

- [14] Државен завод за статистика, Потрошувачка на енергија во домаќинствата 2019, 2021 година.
- [15] Скопје се загрева, Скопје топлина Отворени податоци, 2017. <https://www.skopjesezagreva.mk/otvoreni-podatoci/>.
- [16] А. Стојилоvsка, Д. Докупилова, Ј.П.Гувеја, А.З. Бајоми, С. Тирадо-Хереро, Н. Фелдмар, И. Кипријану, М. Феенстра, Суштински како лебот: Употребата на горивното дрво како културна практика за справување со енергетската сиромаштија во Европа, Истражување за енергија и општествени науки 97 (2023) 102987.
- [17] Европска агенција за животна средина, Северна Македонија – информативен лист за земјата за загадувањето на воздухот n.d.
- [18] Влада на Северна Македонија, Програма за заштита на ранливите потрошувачи на енергија за 2023 2022 година.
- [19] Влада на Северна Македонија, Програма за промоција на обновливите извори на енергија и енергетската ефикасност во домаќинствата за 2023 година (2023 година).
- [20] Б. Ленон, Н. Данфи, С. Гафни, А. Ревез, Г. Мулали, П. О'Конор, Граѓанин или потрошувач? Преиспитување на енергетското граѓанство, Весник за еколошка политика и планирање (2019) 1-14.
- [21] А. Стојилоvsка, Енергетската сиромаштија и улогата на институциите: истражување на процедуралната енергетска правда – Омбудсман во фокус, Журнал за еколошка политика и планирање 25(2) (2023) 169-181.
- [22] Регулаторна комисија за енергетика и водни услуги, Годишен извештај 2022, 2023 година.
- [23] К. Гросман, Г. Циглау, У. Дубоа, А. Синеа, Ф. Мартин-Консуегра, М. Дерениовска, Р. Франке, Р. Гује, А. Хорта, Ф. Катман, Л. Кастањо-Роса, Л. Сандман, А. Стојилоvsка, А. Варо, Критичната улога на довербата во искусувањето и справувањето со енергетската сиромаштија: докази од цела Европа, Истражување за енергија и општествени науки 76 (2021) 102064.
- [24] МРТ, Поради високата цена на струјата можно е затворање на дел од компаниите, 2022 година.
- [25] Л. Оливерас, А. Пералта, Л. Паленсија, М. Гоценс, М.Ј. Лопез, Л. Артаскоз, Ц. Борел, М. Мари-Дел'Олмо, Енергетска сиромаштија и здравје: Трендови во Европската унија пред и за време на економската криза, 2007–2016 година, Здравје и место 67 (2021) 102294.
- [26] Р. Гилард, Ц. Снел, М. Беван, Унапредување на перспективата на енергетската правда за сиромаштијата на горивото: Ранливост на домаќинствата и домашната политика за доградба во Обединетото Кралство, Енергетски истражувања и општествени науки 29 (2017) 53-61.

- [27] К. Фабри, Сиромаштија во згради и гориво, индекс за мерење на сиромаштијата од гориво: Италијанска студија на случај, *Energy* 89 (2015) 244-258.
- [28] Народен правобранител, Годишен извештај, 2017 година.
- [29] Народен правобранител, Годишен извештај за нивото на почитување, унапредување и заштита на човековите права и слободи 2021, 2022 година.
- [30] Ј. Лович, Ц.Е. Хоицка, Ф.Ј. фин Тулдер, Заедници за обновливи извори на енергија во рамките на Европскиот пакет за чиста енергија за 2019 година – Модел на управување за енергетските кластери на иднината?, *Прегледи за обновливи и одржливи енергетски извори* 122 (2020) 1094.
- [31] Ф. Ханке, Р. Гује, М. Феенстра, Дали заедниците за обновлива енергија обезбедуваат енергетска правда? Истражување на увиди од 71 европски случај, *Истражување за енергија и општествени науки* 80 (2021) 102244.
- [32] А. Карлсон-Канјама, А.-Л. Линден, Енергетска ефикасност во резиденции-предизвици за жените и мажите на север, *Енергетска политика* 35(4) (2007) 2163-2172.
- [33] К. Робинсон, Енергетска сиромаштија и род во Англија: просторна перспектива, *Геофорум* 104 (2019) 222-233.
- [34] Ј. Кланси, В. Даскалова, М. Феенстра, Н. Франсечели, М. Санц, Родова перспектива за пристап до енергија во ЕУ, 2017 година.
- [35] С. Петрова, Н. Симкок, Пол и енергија: преиспитани домашни нееднаквости, *Социјална и културна географија* (2019) 1-19.

ЗАЕДНО ЗА
КЛИМАТСКА
АКЦИЈА